

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ

Стаття присвячена визначенню специфіки і проблем стану наукової розробки та методології дослідження юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері. Автором розглянуто відповідну проблематику шляхом застосування синтезу загальноправових та спеціально юридичних відомостей. Розгляд обраної теми здійснюється через аналіз правових позицій розуміння суміжних категорій, а саме «інформаційна сфера» та «юридична відповідальність». Автор досліджує погляди науковців у контексті визначення суті базових категорій даного дослідження, окрім того формулює власне бачення змістовного наповнення останніх.

Ключові слова: інформаційна сфера, правопорушення в інформаційній сфері, юридична відповідальність.

Стаття посвящена осуществлению определения специфики и проблем состояния научной разработки и методологии исследования юридической ответственности за правонарушения в информационной сфере. Автором рассмотрены проблематику осуществляется путем применения синтеза общеправовых и специально юридических сведений. Рассмотрение темы осуществляется через анализ правовых позиций, относительно смежных категорий, а именно «информационная сфера» и «юридическая ответственность». Автор исследует позиции ученых в контексте определения сути базовых категорий данного исследования, кроме того формулирует свое видение сути последних.

Ключевые слова: информационная сфера, правонарушения в информационной сфере, юридическая ответственность.

The article is devoted to the definition of the specifics and problems of the state of scientific development and methodology of research of legal liability for offenses in the information sphere. The author considers the issue by applying the synthesis of general and special legal information. Consideration of the selected topic is carried out through the analysis of legal positions on related categories, namely "information sphere" and "legal liability". The author explores the views of scientists in the context of determining the essence of the basic categories of this study, in addition, formulates own vision of the content of the latter.

Key words: information sphere, violations in the sphere of information, legal liability.

Постановка проблеми. Інформаційна революція, що відбулася у світі наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть, призвела не тільки до створення технологічної основи для подолання будь-якої відстані для передачі інформації, а й до трансформації значення суспільного інформаційного обміну. Сьогодні, за умов глобалізації інформаційних процесів, коли більшість політичних, економічних, соціальних інститутів відчувають на собі вплив інформаційних технологій та змісту відповідних продуктів, що поширюються за їх допомогою, актуальності набувають питання специфіки та особливостей функціонування механізму захисту інформаційних відносин. Для цього існує, так званий, інститут юридичної відповідальності, дослідження якого є традиційно дискусійними, науково невичерпними та практично актуальними протягом усього розвитку правової науки і практики.

В умовах формування та розвитку інформаційного суспільства, коли кількісні та якісні показники правопорушень в інформаційній сфері зростають з кожним роком, теоретичного та практичного значення набуває необхідність системного аналізу стану наукової розробки та методології дослідження юридичної відповідальності за такого роду правопорушення. Наявна динаміка інформаційних правопорушень свідчить про стійке підвищення їх суспільної небезпеки, що призводить до несприятливих соціальних процесів та конфліктів. А відсутність законодавчого закріплення таких понять та їх складових як «інформаційна діяльність», «інформаційні правопорушення» – до складності правового регулювання інформаційних відносин та забезпечення захисту відповідних прав.

З огляду на полі функціональний, комплексний характер досліджень в інформаційній сфері, їх науково-теоретичну базу складають праці вітчизняних та зарубіжних фахівців як з адміністративного так і інших галузей права. Окремі аспекти сутності, змісту, специфіки та класифікації інформаційних правопорушень знайшли своє безпосереднє відображення в роботах вітчизняних дослідників інформаційного права, зокрема таких як: К. І. Беляков, В. М. Бутузов, В. Д. Гавловський, О. О. Кулініч, О. В. Кохановська, А. І. Марущак, О. А. Баранов, І. Л. Бачило, А. Б. Венгерова, Б. А. Кормич, В. С. Цимбалюк, В. В. Гриценко, М. Я. Швець, Р. А. Калюжний, П. В. Мельник, О. В. Олійник тощо.

Метою статті є з'ясування сучасного стану наукової розробки та методології дослідження адміністративної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері в контексті інформаційної діяльності органів державної влади, аналіз системо утворюючих понять дослідження та виявлення прогалин у цьому напрямку.

Виклад основного матеріалу. Перехід від державоцентристських до людиноцентристських пріоритетів адміністративно-правового регулювання призвів до радикального переосмислення сутності та ролі адміністративного права [1, с. 8]. Оновлення механізму державного управління в Україні, спрямованого на реалізацію євроінтеграційних прагнень, здійснюється з урахуванням входження до глобального інформаційного суспільства, де стратегічну роль відіграють знання та інформація. Поширення чи обмеження інформації, особливо зі сторони представників органів державної влади, характеризують ступінь розвиненості демократичних інститутів та наявність, дійсно, громадянського суспільства.

На шляху реалізації Україною зовнішньополітичного курсу, спрямованого на європейську інтеграцію, перед нашою державою особливо гостро постає проблема вдосконалення адміністративно-деліктного законодавства в інформаційній сфері на основі норм і принципів Права Європейського Союзу (далі – ЄС). Зближення положень адміністративно-деліктного законодавства України та ЄС в інформаційній сфері має в своїй основі проведення комплексу правотворчих заходів з уніфікації складів адміністративних інформаційних правопорушень, а також перехід адміністративно-деліктних норм від карного до профілактичного, захисного, виховного призначення, унаслідок чого адміністративна відповідальність, будучи заходом адміністративного примусу, водночас постає невід'ємною гарантією права особи на інформацію [2, с. 170].

З урахуванням вищевикладеного, розуміння сутності та змісту юридичної, зокрема її складової – адміністративної відповідальності стають все частіше предметом наукових дискусій багатьох вчених-правознавців.

У своїх роботах науковці звертаються до різних площин юридичної відповідальності як в межах фундаментальних, так і прикладних наукових розробок в різних галузях права. Так дослідник з проблем теорії держави і права К. В. Басін розглядає природу та форми реалізації юридичної відповідальності через призму реалізації прав людини [3]. Ю. Ю. Бисага досліджує питання юридичної відповідальності органів державної влади та місцевого самоврядування [4].

Що ж до питань юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері, то вітчизняні дослідники торкаються їх у галузевих правових дослідженнях. Так, О. В. Кохановська вивчає цивільно-правову відповідальність за порушення інформаційних прав в процесі аналізу цивільно-правових проблем інформаційних відносин в Україні [5]. Предметом дослідження С. В. Ясечко є цивільно-правова відповідальність за порушення права на інформацію [6].

Але найбільшій уваги правопорушенням в інформаційній сфері присвячені дослідження в напрямку кримінального права, в яких розглядаються злочини, пов'язані з використанням інформаційних технологій та інформаційною діяльністю. Мабуть, цей факт обумовлений не тільки тяжкістю їх скоєння, а й наявністю в Кримінальному кодексі статей та відповідних санкцій, що носять суто інформаційно-правовий характер.

Питанням кримінально-правової відповідальності за злочини передбачені розділом XVI КК України присвячена кандидатська дисертація М. В. Карчевського [7] в якій здійснено аналіз складу злочину за ст. 361 «Незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж». Досліджуючи кримінально-правову характеристику злочину за цією статтею КК до проблем кримінальної відповідальності звертається також Н. А. Розенфельд [8]. Предметом дослідження Т. В. Михайліної [9] є кримінальна відповідальність за створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут (ст. 361-1).

Утім наведені дослідження за вказаним розділом Кодексу не обмежують коло інформаційно-правового складу та змісту багатьох інших статей КК, наприклад, за режимами інформації. Так, О. Е. Радутний проводить аналіз складу злочинів та досліджує проблеми кримінальної відповідальності за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, які становлять комерційну таємницю [10], що теж входить до предмету інформаційного права.

Але міжгалузевий характер інформаційного права потребує комплексного аналізу інституту юридичної відповідальності за порушення прав на інформацію та правопорушення в інформаційній сфері в цілому з метою забезпечення інформаційної безпеки людини, держави та суспільства шляхом удосконалення механізму правового регулювання правовідносин, які виникають під час здійснення інформаційної діяльності (інформаційних правовідносин), що має велике значення для удосконалення методології інформаційного права, а також покращення дії норм чинного законодавства в умовах світової глобалізації й формування інформаційного суспільства в Україні.

Відзначимо, що юридична відповідальність найтісніше пов'язана з такою ознакою права, як його нормативність та первинність. Суспільні відносини, врегульовані нормами права, причому у разі юридичної відповідальності такі відносини виникають тільки після того, як з'являється відповідна правова норма. Нормативна регламентація відносин, подібних до відносин сучасної відповідальності, розпочинається на теренах колишньої Російської імперії у другій половині XIX століття, коли жоден правовий акт того часу не використовує поняття «адміністративна відповідальність», та і власне поняття «відповідальність» використовується досить рідко [11, с. 84], і закінчується прийняттям у 1984 році Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення. Власне саме тоді, завершився процес кодифікації законодавства про адміністративну відповідальність.

Що стосується самого поняття «адміністративна відповідальність» як одного з виду юридичної відповідальності, то активність дискусій щодо названої правової категорії значною мірою обумовлена, по-перше, широтою застосування терміна «адміністративна відповідальність» у юридично-науковій, правозастосовчій, загальноосвітній сферах і на побутовому рівні, по-друге, двоїстою позицією законодавця, який використовує цей термін у численних нормативних актах, але не дає його визначення.

Навіть чинний КУпАП, у розділ II «Адміністративне правопорушення і адміністративна відповідальність», у статті 9 закріпив визначення адміністративного правопорушення, а стосовно адміністративної відповідальності обмежився вказівкою на те, що її мірою є адміністративне стягнення.

Таким чином, усі дефініції адміністративної відповідальності мають дослідницький характер.

Найчастіше в літературі зустрічаються такі визначення:

– адміністративна відповідальність – це застосування до правопорушника заходів примусу (Л. В. Коваль, Ю. П. Битяк, В. В. Зуй, Галаган А. А. та ін.) [12, с. 46];

– адміністративна відповідальність – це визначення обмежень майнових, а також особистих благ і інтересів за здійснення адміністративних правопорушень (Є. В. Додін та ін.) [13];

– адміністративна відповідальність – це сукупність адміністративних правовідносин, які виникають у зв'язку із застосуванням до суб'єкта проступку адміністративних стягнень (І. П. Голосніченко та ін.) [14, с. 82].

На підставі вищевикладеного, вважаємо за можливе запропонувати наступне визначення адміністративної відповідальності, зокрема, адміністративна відповідальність – це правовідносини, які виникають між органами державної влади та фізичними або юридичними особами, у зв'язку з чиненням останніми передбачених законом протиправних, винних дій (бездіяльності) і застосуванням до них в адміністративному порядку передбачених законом стягнень.

Ще однією системоутворюючою категорією дослідження проблем, що розглядаються є дефініція «інформаційна сфера», єдина точка зору щодо розуміння правової природи, сутності та змісту якої нині також відсутня.

Однією з спроб законодавчо закріпити дефініцію інформаційної сфери був проект закону «Про Основні засади державної інформаційної політики», в якому інформаційна сфера визначалася як система виробництва, використання ресурсів і регулювання суспільних відносин, пов'язаних з одержанням, використанням, поширенням та зберіганням інформації. Законопроект був прийнятий за основу, але згодом знятий з розгляду Верховною Радою України [15].

В іншому законопроекті «Про засади інформаційної безпеки України», інформаційна сфера трактується як сукупність інформаційних технологій, ресурсів, продукції і послуг, інформаційної інфраструктури, суб'єктів інформаційної діяльності та системи регулювання суспільних інформаційних відносин [16]. Починаючи з 2014 року й до сьогодні вищезазначений законопроект знаходиться на розгляді в парламенті.

Таким чином, на законодавчому рівні й досі відсутнє легальне визначення даного поняття.

Серед науковців, взагалі, спостерігається доволі критичне ставлення до необхідності нормативного закріплення дефініції даного поняття.

Однак, нагадаємо, що наукова методологія передбачає в якості одного з найголовніших чинників наукового аналізу виявлення та встановлення понятійного апарату, а також вивчення правових характеристик концепцій розвитку визначеної сфери.

О. А. Баранов як і О. Г. Марценюк вважає, що здійснити нормативне оформлення поняття «інформаційна сфера» доволі складно як внаслідок глобальної соціальної сутності цього явища, так і з точки зору принципів юридичної термінології. Однак, автор акцентує увагу на тому, що на сьогодні важливе значення мають наукові дефініції інформаційної сфери. Зокрема, інформаційну сферу науковець розглядає як сукупності інформації та інформаційних ресурсів, інформаційної інфраструктури, суб'єктів, що здійснюють обіг інформації, тобто її створення, поширення (передавання), зберігання, використання та знищення, та забезпечують обіг суспільних відносин, які при цьому виникають, системи її правового забезпечення, а також інституційної системи державного управління та регулювання цієї сферою [17, с. 22].

З урахуванням вищевикладеного, приєднуємось до точки зору О. А. Баранова, який зазначає, що навіть доволі широке трактування інформаційної сфери не може бути всеохоплюючим, оскільки, до неї входять елементи, які мають різну природу: змістовно-інформаційну, інтелектуальну, правову, організаційну, політичну, економічну, культурну, технічну. При цьому, всі складові інформаційної сфери, незалежно від наявності чи відсутності її узагальнюючої нормативної дефініції, потребують державного управління.

Отже, незважаючи на дуже широке використання термінів «інформаційна сфера» та «інформаційна діяльність», їх загально визначених дефініцій ні науковцями, ні законодавцем досі не запропоновано.

Окремим пластом наукових знань виступають проблеми розуміння сутності та змісту правопорушень, які вчиняються в інформаційній сфері, тобто інформаційних. Проблемне поле даного питання складають наступні елементи:

– розмістивши у КУпАП норми, які передбачають відповідальність за вчинення інформаційних правопорушень в різних главах, законодавець свідомо не визнає взагалі такого виду правопорушень як інформаційні, так само як і окремого виду суспільних відносин – інформаційні правовідносини;

– нормативно-правове регулювання інформаційної сфери характеризується множиною нормативно-правових актів про адміністративну відповідальність у різних сферах суспільного буття;

– відсутність парадигмального понятійно-категоріального апарату у цій сфері, зокрема, поряд із поняттям «інформаційні правопорушення» використовуються як синоніми такі поняття, як «правопорушення інформаційного характеру», «правопорушення в інформаційній сфері», «правопорушення у сфері інформаційної безпеки», «правопорушення в галузі інформаційної діяльності», «порушення інформаційного законодавства» тощо;

– відсутність у наукових колах єдності щодо визначення видів інформаційних правопорушень, підходів до віднесення тих чи інших правопорушень до інформаційних [18, с. 260].

Так, наприклад, С. М. Правдюк пропонує розглядати інформаційні правопорушення у широкому та вузькому розумінні, зокрема:

– у широкому розумінні – інформаційні правопорушення охоплюють усі правопорушення, що вчиняються в інформаційній сфері, а також ті, які вчиняються за допомогою інформаційно-

комунікаційних технологій чи засобів зв'язку, тобто такі, які є і за формою, і за змістом інформаційними;

– у вузькому розумінні – інформаційні правопорушення зводяться лише до порушень права людини та громадянина на інформацію, тобто є винятково інформаційними за змістом [19, с. 6].

Узагальнюючи, С. М. Правдюк пропонує власне визначення поняття «інформаційні правопорушення» як суспільно небезпечних (шкідливих), протиправних, караних діянь деліктоздатного суб'єкта, що направлені на порушення права на інформацію чи інформаційну інфраструктуру або вчиняються за допомогою інформаційно-телекомунікаційних технологій чи засобів зв'язку та виокремлення ознак інформаційних правопорушень.

Деякі науковці розглядають інформаційні правопорушення крізь призму їх загальних й спеціальних ознак. Наприклад, А. В. Полушкін до загальних істотних ознак відносить: суспільну небезпечність, протиправність, деліктоздатність і винність осіб, що їх вчинили. До спеціальних істотних ознак відносяться: інформаційну сферу, інформаційне середовище їх здійснення, а також використання інформаційних засобів і технологій [20, с. 54]. Таким чином, на його думку, інформаційне правопорушення – це суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатної особи, вчинене в інформаційній сфері та (або) з використанням спеціальної техніки [21, с. 207].

З урахуванням вищевикладеного, вважаємо за доцільним зазначити, що інформаційні правопорушення мають структурно-складну природу, обумовлену єдністю соціально-конфліктного, інформаційного і юридичного елементів, що викликає необхідність комплексного міжгалузевого підходу при їх дослідженні.

До того ж сутність інформаційного правопорушення проявляється в тісній пов'язаності норм, що передбачають юридичну відповідальність за їх вчинення, з системою дозволів, заборон, обмежень і стимулів, які формують правовий режим в інформаційній сфері.

У зв'язку з цим, пропонуємо власне визначення інформаційних правопорушень через призму, так званого, діяльнісного підходу, як протиправне, суспільно шкідливе (небезпечне), винне (умисне або з необережності) діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатного суб'єкта, яке посягає на відносини, що виникають в процесі інформаційної діяльності.

Висновки.

1. На даний час інститут юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері знаходиться на стадії свого становлення, переважно через певну «молодість» таких понять як інформаційна сфера, інформаційні правопорушення тощо. Для пізнання його сутності необхідно комплексне узагальнення усіх ознак та складових даного явища, як соціального феномену.

2. Юридична відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері розглядалася представниками чи не всіх галузей права, зокрема адміністративного, цивільного, кримінального, трудового, фінансового. Відтак, наукові напрацювання, щодо даної проблематики мають такі вчені як: Ю. П. Битяк, В. В. Зуй, К. І. Беляков, В. М. Бутузов, В. Д. Гавловський, О. О. Кулініч, О. В. Кохановська, А. І. Марущак, тощо, у межах робіт котрі були зазначені нами при здійсненні розгляду даної проблематики надаються авторські визначення юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері. При цьому відзначимо, що автори здебільшого для надання опосередкованого тлумачення даної категорії використовують дотричні правові конструкції, а саме юридична відповідальність, та інформаційне правопорушення.

3. На вирішення проблем теоретико-методологічного забезпечення юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері повинно бути спрямоване інформаційне право – комплексна галузь юридичної науки, яка безпосередньо вивчає закономірності правового регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері та пов'язаних з нею систем. Саме інформаційне право, як відносно новий напрям юриспруденції, покликане узагальнити існуючі, розробити і використовувати новий, комплексний методологічний інструментарій для вивчення досліджуваних феноменів, якими мають стати такі науково-правові інституції такі як «Інформаційно-правова деліктологія» (інформаційно-деліктне право) та «Інформаційно-правова конфліктологія».

Список використаних джерел:

1. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України: Підручник. Київ : Істина, 2008. 457с.
2. Заярний О. А. Правові та організаційні основи удосконалення матеріального адміністративно-деліктного законодавства в інформаційній сфері на шляху євроінтеграції. *Адміністративне право і процес.* № 3(9). 2014. С. 169-184.

3. Басін К. В. Юридична відповідальність: природа, форми реалізації та права людини. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2006. 19 с.
4. Бисага Ю. Ю. Юридична відповідальність органів державної влади та місцевого самоврядування: теоретико-правове дослідження: дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка. К., 2011. 20 с.
5. Кохановська О. В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.03 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. К., 2006. 531 с.
6. Ясечко С. В. Цивільно-правова відповідальність за порушення права на інформацію: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2011. 224 с.
7. Карчевський М. В. Кримінальна відповідальність за незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж (аналіз складу злочину): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. Харків, 2003. 175с.
8. Розенфельд Н. А. Кримінально-правова характеристика незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2003. 222 с.
9. Михайліна Т. В. Кримінальна відповідальність за створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київський національний університет внутрішніх справ. К., 2010. 236 с.
10. Радутний О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю (аналіз складів злочинів): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. Харків, 2002. 204 с.
11. Максимюк О. Д. Принцип невідворотності юридичної відповідальності : гносеологічний підхід: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2011. 184 с.
12. Галаган А. Административная ответственность в СССР. Воронеж, 1976. 252 с.
13. Додин Е.В. Додин Е.В. Основания юридической ответственности : автореф. дис. ... к-та юрид. наук. М., 1965. 186 с.
14. Голосніченко І. П., Стахурський М. Ф., Золотарьова Н. І. Г64 Адміністративне право України: основні поняття. Навчальний посібник. К.: ГАН, 2005. 232 с.
15. Проект Закону України «Про Основні засади державної інформаційної політики» від 13.10.2010 № 7251. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF5LF00V.html.
16. Проект Закону України «Про засади інформаційної безпеки України». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51123.
17. Баранов О.А. Правове забезпечення інформаційної сфери: теорія, методологія і практика : монографія. К. : Едельвейс, 2014. 433 с.
18. Ліпкан В.А. Засади розвитку інформаційної деліктології. *Право України*. 2013. № 10. С. 249–256.
19. Правдюк Сергій Миколайович. Інформаційні правопорушення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Кабінет Міністрів України, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2015. 17 с.
20. Полушкин А.В. Понятие информационного правонарушения. *Рос. юрид. журн.* 2009. № 3. С. 207-210.
21. Полушкин А.В. Признаки информационных правонарушений. *Конфликты в информационной сфере* : материалы теорет. сем. Сектора информационного права. ИГЛ РАН (2008). М., 2009. С. 53–56.